

ТМ	Г. XXXVIII	Бр. 4	Стр. 1611-1626	Ниш	октобар - децембар	2014.
----	------------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 616.981.45-036.22(436-89:497.11)''17''

Оригиналан научни рад

Примљено: 16. 4. 2014.

Одобрено за штампу: 24. 11. 2014.

Милош Ђорђевић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш
Милутин Милтојевић
Ниш

ПРЕВЕНЦИЈА ХАБЗБУРШКИХ ВЛАСТИ ОД ШИРЕЊА ЗАРАЗНИХ БОЛЕСТИ У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА*

Апстракт

Епидемије куге, колере и других заразних болести харале су током средњег и новог века и односиле су многобројне животе у читавом свету. Куга, или црна смрт како се у народу називала, захваљујући промету робе и људи ширила се од XIV века читавом Европом. Тада је од ове болести умрла скоро трећина становништва Старог континента. У српским земљама се према записима епидемије ове опаке болести јављају од 1363. године. Готово цела област Краљевства Србије 1739. године била је захваћена епидемијом. Без обзира на скромна медицинска знања о методама спречавања и заштите од заразних болести, чињени су напори за спречавање зараза.

У раду се на основу објављених и необјављених извора указује на мере које је Хабзбуршка монархија предузимала у циљу спречавања ширења заразе из пограничних области на југу у унутрашњост њене територије, као и на стварање граничних санитарних кордона и на напоре да се сузбије зараза.

Кључне речи: карантин, куга, здравствена политика, Хабзбуршка монархија, санитарна служба, Краљевство Србија

dj_milos@yahoo.co.uk

* Рад је резултат истраживања на пројекту „Модернизација Западног Балкана“ број 177099, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

PREVENTION OF THE SPREAD OF INFECTIOUS DISEASES BY THE HABSBURG AUTHORITIES IN SERBIA IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

Abstract

Epidemics of plague, cholera, and other infectious diseases raged throughout the Middle Ages and the Modern Era, claiming many lives all over the world. The plague, or the Black Death, as people called it, started spreading in the 14th century throughout Europe due to transport of goods and people. Almost one third of the population of the Old World died of this disease. According to the records, the outbreaks of this serious disease in Serbian lands first began in 1363. In 1739, almost the entire area of the Kingdom of Serbia was affected by the epidemic. Despite the limited medical knowledge about the methods of prevention and protection against infectious diseases, the efforts to prevent diseases were nonetheless being made.

On the basis of published and unpublished sources, this paper describes the measures that the Habsburg monarchy undertook to prevent the spread of infection from the southern border areas to the central territory, as well as the establishment of border sanitary cordons and the efforts to combat infection.

Key words: quarantine, plague, health policy, the Habsburg monarchy, the Kingdom of Serbia

УВОД

Почетком осамнаестог века Хабзбуршка монархија освојила је кугом погођене делове Османског царства, чиме је уједно контролисала главне трговачке путеве који су водили из Европе преко Балкана за Оријент. Проширивши своју територију на југ, Монархија је инкорпорирала области које сем географске припадности нису имале много тога заједничког са Западном Европом. Османско царство је услед сопствене друштвене заосталости, нарочито исказане у области здравствене културе, било генератор мањих и већих епидемија куге које су захватале широка подручја Балканског полуострва. „Летописци су забележили да је куга пустошила у унутрашњости Балканског полуострва 1363, 1433, 1456, 1472, 1536, 1643“ (Вујић, 1967, стр. 87).

Куга се први пут појавила у Европи средином XIV века на Сицилији и претпоставља се да је дошла са Истока. Заразу изазива бацил *Yersinia pestis*, који живи у стомаку буве *Xenopsyllas* које често нападају пацове и друге глодаре. Сама болест јавља се у три облика, као бубонска, плућна и крвна (шире: Encyclopedia Britanica). Осим угризом заражене буве и пацова, који се веома брзо размножавају, куга се преноси робом са заражених подручја, па не чуди да су епидемије узбрзо захватиле читаву Европу (Види: Коцић, 2013, стр. 46).

Промет људи и робе значајно је доприносио ширењу заразе, а како је промоција трговине била једна од централних идеја развоја меркантилизма, хабзбуршки предузимљив дух изложио је монархију серији епидемија куге, са озбиљним последицама. Ипак, свест о опасности коју носи ова болест, називана и „црна смрт“, довела је до предузимања превентивних мера за ширење заразе и комуникације између суседних држава о здравственом стању на територији под њиховом јурисдикцијом.

У раду се на основу објављене и необјављене историјске грађе указује на најзначајније мере Хабзбуршке монархије усмерене ка спречавању ширења епидемије куге са територије Краљевства Србије, које на неки начин представљају темељ превентивног деловања и спречавања епидемија и данас.

САНИТАРНИ КОРДОНИ КАО ПРЕВЕНЦИЈА ШИРЕЊА ЗАРАЗЕ

Током владавина хабзбуршких царева Јозефа I (1705–1713) и Карла VI (1713–1740) у Монархији је било предузето низ превентивних мера за сузбијање опасности од заразних болести по угледу на Млетачку републику и Француску. Групи прописа, од којих су се најважније односиле на успостављање санитарног кордона на граници са Османским царством, претходило је *Pest-Ordnung* цара Јозефа I од октобра 1710. године, који је поставио основе политици борбе против заразних болести (Пешаљ, 2005, стр. 479). Становници Османског царства били су жртве исламског фаталистичког погледа на живот и свет, јер су их чинили немоћним и равнодушним пред животном појавом каква је болест, а која је представљала судбину коју је требало схватити као вољу Алаха. Како је граница између Хабзбуршке монархије и Османског царства била дуга скоро 1.900 километара, хабзбуршке власти су по угледу на млетачке и дубровачке превентивне мере основале на граничним прелазима лазарете уз помоћ којих су контролисали промет робе и људи из Османског царства. Санитарне службе еволуираће до XVIII века у санитарни кордон (Samardžija, 2013, стр. 98). Становништво Краљевства Србије, као и оно у српским земљама под османском влашћу било је из много разлога највише изложено свим епидемијама заразних болести. Као погранично подручје, било је станиште масе војника, трговаца и путника из свих делова обеју царевина, а у највећем броју људи из Цариграда, који је вековима био жариште готово свих епидемија куге у Османском царству и у коме је она постала ендемска. Због непознавања превентивних мера, као што је одвајање животног простора за здраве и болесне, куга је на Балкану била присутна готово стално у већим или мањим размерама и односила на хиљаде људских живота. Могућа ендемична подручја куге била су још област северне Албаније, као и

шире подручје Сарајева и Мостара, али свакако да куга на Балкану није истовремено захватала сва ова подручја.¹ О епидемији куге из 1719. године која је захватила Краљевство Србију до сада је у објављеним изворима и литератури веома мало написано. Штавише, ни у летописним белешкама, у којима се скоро редовно региструју појаве епидемија, нема помена о куги у Краљевству Србији 1719. године. Највише података о овој епидемији потиче из млетачких извора, тачније прогласа санитарних органа Венеције од 28. јула 1719. године (Станојевић, 1973, стр. 937–942), затим из аустријских извора, махом протокола у првој књизи санитарне комисије од 1719. до 1737. године, која се налази у Ратном архиву у Бечу (КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1), као и дубровачких архива за период треће деценије XVIII века (Храбак, 2003, стр. 205–213).

Венеција је имала организовану здравствену службу (*Proveditori alla sanità*), која је пратила појаве заразних болести на читавом Медитерану, а нарочито у Османском царству. С обзиром на то да се граничила са Османским царством у Далмацији и Боки Которској, Венеција је одржавала живе трговачке везе са свим земљама под османском влашћу на Балкану и самим тим је међу осталим италијанским државама-градовима и другим великим европским државама важила за веома доброг познаваоца општих прилика у Османском царству. Тако је, рецимо, приликом доласка у Цариград, Карло Руцини 23. септембра 1719. извештавао о куги која је месецима пре његовог доласка направила прави помор у Цариграду (Станојевић, 1973, стр. 939).

Тешко је на основу доступних података о овој епидемији куге утврдити њен епицентар, јер се истовремено, а можда и раније, појавила у Београду, где је покосила велики број аустријских војника. О томе је, на саслушању 22. августа 1719. године известио Винћенцо Антонијо Педро, вероватно један од чланова млетачке санитарне службе који је нешто раније боравио у Београду: „Када сам кренуо отуда било је добро, али прошле зиме умрло је много људи од заразе, више Немаца него Шпанаца. Има већ четири месеца да је зараза престала“ (цит. према: Станојевић, 1973, стр. 490–491). Ванредне мере у виду прекида сваке трговине и саобраћаја које су санитарни органи Венеције увели на својој граници према Османском царству односиле су се и на поједине хабзбуршке територије, Краљевство Србију, царску Влашку и Ердељ, у којима, како се наводи, постоји ше-

¹ Пример епидемије куге на Балкану из 1719. године показује да се у Краљевству Србији и Бугарској она веома лако уочавала, а да у исто време у Босни није било знакова заразе. Према изјави херцеговачког кнеза Иве Прцовића од 1. децембра 1719. године „куга и даље пустоши у Цариграду, Нишу, Видину и свуда до у самом Београду, у суседним местима и у неким селима Бугарске“ (видети: Станојевић, 1973, стр. 939; Пешал, 2005, стр. 490–491).

здесет места захваћених кобном заразом. Ванредне мере су се односиле још и на Босну и суседну граничну област, на Дубровник и његову околину и обале Ријеке, Бакра, Бакарца и Сења (Станојевић, 1973, стр. 940). Санитарни органи су напоменули да од аустријских власти имају обећања да ће затворити пролазе према Угарској и сачувати је од заразе, тако да се ове мере нису односиле на све територије Хабзбуршке монархије. Становништво из места уз границу је са превозеном робом и стоком било обавезно да у једном, од само три контумаца који су у оваквим приликама имали санитарну службу, издржавају карантин у трајању од 40 дана, док су остали италијански градови трајање карантина за људе, стоку и робу из осталих хабзбуршких земаља, Далмације и Дубровника ограничили на 21 дан (Станојевић, 1973, стр. 940). Доношење одлука о забрани трговине са поменутих земљама донеле су затим и Фиренца (28. августа 1719), Лука (16. септембра 1719) и остали италијански градови. Санитарне службе су током времена стишавања епидемије куге или њеног потпуног престанка попуштале превентивне санитарне мере у виду смањења временског трајања контумаца за поједине области, најпре на 28, а затим на 14 дана. Било је примера да су тзв. контумације некада трајале и краће. Храбак наводи пример од јула 1723. године, када је Иван Богић из Ваљева ишао у Дубровник преко Фоче и притом, не носећи никакву робу са собом осим личног пртљага, провео у контумациу 11 дана (Храбак, 1988, стр. 16). Краљевство Србија, као и остале хабзбуршке земље су овакве мере млетачких санитарних органа примиле 4. марта 1720. године. У млетачким изворима не постоји више помена о сличним мерама санитарних органа Венеције према Краљевству Србији. Санитарни органи Венеције региструју почетком новембра 1722. године заразу у Ђаковици и Призрену, али се у наредном извештају констатује опадање заразе у поменутих местима (Станојевић, 1973, стр. 941).

Практичан одговор аустријских власти на представке млетачке санитарне комисије или на накнадне информације које су стизале од стране администрација у неоаквистичким земљама о епидемији заразних болести у тим областима, био је брзо видљив. О поступцима аустријске Дворске санитарне комисије ради спречавања епидемије куге у Краљевству Србији из 1719. године, као и мере које су се спроводиле током целокупне аустријске управе, постоје многобројни подаци у првој књизи протокола чији се временски оквир протеже од 1719. до 1737. године (Дивљановић, 1967). Међутим, куга као најсмртоноснија болест није била једина која је у време аустријске управе односила животе домаћег становништва. Поред куге у овом периоду и велике богиње су односиле многобројне животе, нарочито у ваљевском дистрикту 1734. године. У попису имовине цркава и манастира из околине Београда записано је да су се у

селу Гукоше у ваљевској епархији догодили смртни случајеви проузроковани великим богињама (Дивљановић, 1967, стр. 16).

С обзиром на нову спољашњу границу Хабзбуршке монархије у овом периоду, протоколи се у многоме односе на територију Краљевства Србије и друге неоаквистичке земље, а они битнији ће бити представљени у раду (KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. Protocoll: ab 1719. bis 1737).

*МЕРЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ ШИРЕЊА КУГЕ НА ГРАНИЦИ
ИЗМЕЂУ ХАБЗБУРШКЕ МОНАРХИЈЕ И
ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА*

Аустријске власти су најпре издале наређење гувернеру Горње Аустрије да се предузму мере ради спречавања ширења „опаких болести“ које долази из Влашке, Ердеља, Србије и Ријеке. Затим је наређено да се на граници према Османском царству уведе блокада и поставе санитарне службе. Ова блокада се није односила једино на одређене делове границе где су се налазили контумаци са санитарном службом, било да је реч о воденој или копненој граници са Османским царством. Такође, ако се зараза пренела и у неку од неоаквистичких земаља, захтева се њено потпуно изоловање од остатка Монархије у виду увођења блокаде границе према њима. У случају ширења епидемије у унутршњости земље, жариште је, чим би надлежни органи то утврдили, било опкољено од стране наоружаних стражара санитарног кордона. Изолација заражених подручја разликовала се у урбаним и руралним срединама. У сеоским срединама војне власти су предузимале све неопходне мере како би спречиле даље ширење заразе. Људи су били присиљени да остану у својим домовима, а били су забрањени и сви друштвени догађаји. Домаће животиње, пре свих живина, пси и мачке, убијане су јер се веровало да су оне главни преносиоци куге. У урбаним срединама градске власти саме су организовале карантин. Како би спречили да заражене особе уопште уђу у град, путницима су на граници издаване потврде о њиховом здравственом стању. Уколико би се симптоми болести, услед периода инкубације, јавили накнадно, зараженој особи би, и поред тога што поседује потврду граничне службе, био забрањен улазак у град. За све болесне путнике постојала је посебна кућа ван града у којој су могли да одседну. И поред свих мера предострожности, градове је често захватала епидемија. Како би смањиле људске жртве, градске власти су одвајале заражене и здраве особе. Лешеви су стављани у ковчеге и закопавани дубоко у земљу, сва лична имовина, заражене особе спаљивана је. Као превентива сви су морали да одржавају куће чистим, а власти су апеловале на становништво да често мења веш. Град је на себе преузимао трошкове ле-

чења за социјално најугроженији слој становништва (Balazs, & Foley, 2010, стр. 77). Између Ердеља, Угарске, Темишварског Баната и царске Влашке 25. септембра 1719. затражено је затварање граница, као и прекид свих комуникација Монархије са Османским царством на Дунаву, Тимоку, Морави, Дрини, на Сави према Босни и у свим царским лукама на Јадрану. Такође је дворским декретом, новембра 1719. године, затражено да санитарни органи, нарочито у Ердељу, Темишварском Банату, Краљевству Србији, али и у осталим провинцијама које се граниче са Османским царством, достављају све потребне информације о стању епидемије заразних болести (Balazs, & Foley, 2010, стр. 77).

Резолуција коју је, по препоруци дворске комисије за санитарна питања, донео Ратни савет 8. јула 1723. године, била је састављена на основу информација о здравственом стању становништва у Османском царству, пре свега у Цариграду. Наиме, у резолуцији се напомиње да је тамо прошла епидемија куге, али да због тога људи, привремено послати од стране дворске санитарне комисије, не напуштају контумациме на граници Краљевства Србије. Оваква одлука је резултат једног од извештаја о здравственом стању у хабзбуршким провинцијама, 19. децембар 1723, које је санитарна комисија слала и у коме се говорио о епидемији куге у самом Параћину (Balazs, & Foley, 2010, стр. 77). Граница је у међувремену била поново отворена (8. јул 1723) за све легалне преласке, једино је захтеван висок ниво опреза и обавезан преглед робе, пре свега тканина које се увозе из Османског царства. Међутим, из извештаја Дворске санитарне комисије се види да је већ у децембру 1723. године забележен још један случај заразе куге у Параћину и Брашову (Kronstadt) у Ердељу и то приликом прегледа стоке (Balazs, & Foley, 2010, стр. 77).

Могућност преноса заразе куге из Османског царства преко границе је свакако био основни разлог постављања дежурних лекара² на граничним прелазима.³ Према извештају дворске санитарне

² Школованих лекара је у ово време било мало, школовани су на универзитетима и били су специјалисти за унутрашње болести (Пешаљ, 2005, стр. 478–481).

³ Лекари и лекарски помоћници имали су у Србији и друге послове које су по предстваркама грађана морали да обављају. Један чланак историчара Пурковића говори о извештају сачињеном 7. јануара 1732. године од стране аустријске комисије састављене од официра и лекарских помоћника. Они су у селу Медвеђа, у ресавском дистрикту, откопавали гробове како би испитали тела мртвака и пронашли узрок смрти великог броја људи у том месту. Велика смртност је становништво наводило на помисао о постојању вампира, због чега је комисија морала да прегледа десетак тела умрлих. Састављени акт о телима на крају је послат у Беч. (Више у: Пурковић, 1966, стр. 5–6).

комисије од 26. октобра 1726. године, у контумацима у Параћину⁴ и Царској Влашкој су били постављени по један лекар и два хирурга.⁵ Они су имали задатак да до наредних упутстава задрже сву робу која се преноси из Османског царства, било да она тренутно издржава карантин или ће тек пристићи.⁶ Може се рећи да је резултат овакве одлуке био потпуни прекид трговине између две царевине, као и да је од овог периода безбедност на граници подигнута на виши ниво, јер је комисија захтевала да се у систем државне политике о здравственим приликама укључи и војска. Наиме, команданти и официри граничних гарнизона аустријске војске од тада успостављају сталну комуникацију са особљем контумаца и то преко два тзв. пост-официра.⁷ Они су били задужени за пренос писама и примали су плату од 50 форинти месечно уз плаћање додатних трошкова из коморских прихода. Ови официри су такође имали пуну команду у одлучивању о мерама здравствене политике на граници без претходног консултовања са Дворским ратним саветом и командом пограничног гарнизона [KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (26. октобар 1726)].

У извештају четири дана касније наводи се да су у Параћин упућени комесари за информације о заразним болестима Буркхард Колер (Burkhard Koller) и Франц Рејхард (Franz Reuhard). Сваки од њих је поред редовне плате добијао по 200 форинти за путне и остале трошкове од Царског новчаног завода [KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (30. октобар 1726)]. Војска је имала задатак и да врши прегледе самих контумаца. У једном извештају из 1731. године који је сачинио Маркес Бота Адорно (Marchese Botta d'Adorno) наведено је да је контумац у Параћину неуредан и да је све у њему дотрајало [KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (31. децембар 1731)]. С обзиром да је контумац у Параћину подигнут још 1720. године под патронажом грофа Одвајера, овакво стање је било сасвим очекива-

⁴ У Параћин су послати хирурзи Хиер Швендиман (Hyer Schwendimann) и Карл Оберлојтнер (Karl Oberleutner).[KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (8. новембар 1726)].

⁵ О здрављу у војсци старали су се углавном лекари, хирурзи и војни ранари-флечери који су се углавном носили са повредама нанесеним ватреним оружјем. Такође су то могли бити и бербери, који би у недостатку лекара били на располагању ради прављења мелема, пуштања крви, вађења зуба или вршења ампутација и других сложенијих захвата и неретко се у берберницама умирало (Пешаљ, 2005, стр. 478; Тимотијевић, 2005, стр. 729).

⁶ Већ марта 1727. године је у књизи протокола забележен извештај аустријског команданта у Јагодини Шнепера (Schnepper) да је куга харала Приштином: „... где се куга између осталог шири према Приштини...“ (Митровић, 1988, стр. 127-128).

⁷ У контумацима у Параћину и Чачку су била постављена два службеника (Kontumatz Maister) од стране Главне коморске управе са месечном платом од 24 форинти (Пецињачки, 1980, стр. 102).

но.⁸ Међутим, наредне године је донета одлука да се сви контумаџи на граници са Османским царством, под надзором једног команданта, најбрже могуће репарирају, али да се сви трошкови исплате из коморске касе [KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (27. август 1732)]. Према извештају контролне службе финансијских рачуна при Администрацији Београд (Kaufl. Königl. Hof Buchhalterey), репарација контумаџа у Параћину је завршена тек 1736. године [KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (17. октобар 1736)]. Патент, којим је режим рада контумаџа на границама Хабзбуршке монархије детаљније уређен, донет је од стране санитарне комисије 3. октобра 1731. године [Kontumaz und Reinigungsordnung für die östliche Reichsgrenzw (Quarantäne), FHKA SUS Patente 63.7. (1731)], а потписао га је у Бечу Балтазар фон Семилерн (Semilern). Овакав потез је био логичан и због могућих информација о стању у вези са епидемијом куге на подручју Скопља, Метохије и Косова која се с јесени 1730. године проширила из Албаније. Октобра 1730. године куга је владала Косовом што је регистровано од стране санитарне службе Венеције, уз напомену да је епидемија проширена на територију Новог Пазара, Крушевца и Ужица (Храбак, 2003, стр. 207). Извештај из контумаџа на Тимоку из 1733. године говори о строгом режиму рада, где се захтева позивање и кажњавање трговаца који су претходно заједно са робом издржали контумаџ само 21 дан, а не 42. То доказује да је трајање ванредног стања било дуго и да су нови прописи били неопходни.⁹

Пропис аустријске санитарне комисије из 1731. године се састоји од десет чланова који говоре о поступцима запослених према одређеној врсти робе која дође до контумаџа. Најпре се наређује одвајање просторија у контумаџама за пристигле људе и стоку, а уколико то није могуће да се најраније могуће саграде. Строго забрањено било је задржавање заражених људи у контумаџу о чему је водило рачуна најмање један лекар или хирург. Ако су у питању заражени из Османског царства одмах их је требало вратити назад, а робу одузети, а ако је у питању персонал контумаџа, одвожени су хитно у болнице и на њихово место довођени су нови људи. О томе су се одмах обавештавале више инстанце и чекала њихова наређења, нарочито ако постоји претња да ће се зараза брзо проширити. Служитељи и чистачи робе, посебно ангажовани у те сврхе, нису смели да имају

⁸ „...да је контумаџ у Параћину у Србији уређен да прими људе и робу, о чему говоре Одвајерови пројекти и рачуни трошкова изградње ...“ (Дворска комора, марта 1720. године; види и: Митровић, 1988, стр. 56).

⁹ Ова протоколска забелешка међу актима Банатске администрације односила се на трговце који у Банат долазе преко Тимока и Калафата (Мала Влашка) (Пецињачки, 1970, стр. 87).

никакав контакт са особама који нису персонал контумаца [ФНКА SUS Patente 63.7. (1731)].

Нема сумње да је персонал задужен за прегледе робе, људи, писама и животиња често био инфициран. Због тога су радници увек били у истим контумацима како не би ширили заразу. Зависно од врсте робе, постојала је процедура којом је она чишћена. Најбитнији је био начин како се поступало са балама вуне, лана и свиле. Радници у контумацима, с обзиром на то да нису често били под надзором, волели су да спавају на тим балама, па су надлежни органи то забрањили како би смањили уједање бува. Робу за коју се веровало да је мање подложна инфекцијама као што је воће, кафа, пиринач, житарице, дрвени и метални предмети требало је избацити из корпе или вреће, оставити на ваздуху три недеље уз прање (чишћење), али тако да буде покривено ради заштите од кише и да не би испуштала мирисе. Пшеница се, на пример, само просејавала како би се одвојила од непожељног материјала, папира, комада жице и осталог материјала за које се веровало да су осетљиви и да крију *Xenopsyllas*. Вреће у којима је транспортована ова роба морале су бити опране водом неколико пута, а оне које није било могуће опрати, спаљиване су. Након три недеље свеже воће (поморанце и лимун) паковано је у опране вреће или гајбе. За разлику од ових производа, грубе вунене тканине, кончане тканине, памук, свила, ланене тканине, муселин и тканине од животињске длаке морале су бити на отвореном шест недеља избачене из паковања. Процењено је да је само за најскупљу свилу довољно било да буде три недеље на отвореном (ФНКА SUS Patente 63.7. (1731); види шире: Balazs, & Foley, 2010, стр. 80).

За ароматичну робу и егзотичне зачине веровало се да одвраћају кугу. Међутим, постављало се питање да ли ароматичне супстанце штите и робу са којом су биле упаковане. Данас би могло да се каже да су то симболичне мере заштите, јер је познато да буве избегавају ароматичне зачине. Занимљиво је да су савременици приметили да су коњушари који су били у свакодневном контакту са животињама мање оболевали од куге у односу на остало становништво. Постојала је чак и изрека да коњско ћебе штити од куге. Иако научно није доказано, верује се да коњски мирис одбија буве (ФНКА SUS Patente 63.7. (1731); види шире: Balazs, & Foley, 2010, стр. 81).

Комерцијална роба и личне ствари трговаца и путника чишћене су на чистом ваздуху и сунцу. Наиме, буве уколико нису биле на пацовима, умирале су на температури испод десет или преко 40 степени целзијуса, у комбинацији са ниском влажношћу ваздуха испод 70 посто. Чак и да су услови били повољни за развој *Xenopsyllas-a*, доказано је да за 38 дана незаражене и нехрањене умиру. Заражене буве могле су да преживе копнене транспорте уколико би се налазиле у крзну, односно балама вуне и памука (Balazs, & Foley, 2010, стр. 81).

Посебне мере биле су предвиђене за дезинфекцију докумената. Дотадашњи начин „спољашњег чишћења“ провлачењем докумената кроз сирћетну киселину није давао резултате јер су се клице заразе задржавале на њима. Цела површина документа морала је најпре да се провуче кроз добро угрејану киселину и затим задржи у њој како би испаравањем клице заразе биле уништене. Након тога документа је требало одложити на постављену чисту тканину (Balazs, & Foley, 2010, стр. 81). Оно што је изазивало велику опасност од преноса заразе било је додиривање чврстих предмета, а међу њима новац као најопаснији, који иначе пролази кроз много руку и који може да садржи примесе зноја заражених руку. Метални новац, бакрењаци, сребрњаци и златници чишћени су у сирћету или у сланој води. Године 1770. сигурносни стандард је повећан, па су кованице чишћене у кључалој сланој води, а у случају епидемије у кључалом сирћетном раствору. Управо из ових разлога папирни новац који је издавала банка у Бечу ретко је коришћен (Balazs, & Foley, 2010, стр. 83). И коначно течности, као што су уља и балсами, морали су бити препаковани при преласку границе [FHKA SUS Patente 63.7. (1731)].

Велики проблем представљале су животиње, поготову запрежни волови и коњи. Животиње су одмах одвајане од кола, а затим и једна од друге. Стока која је увожена из потенцијално угрожених крајева морала је најпре бити заклана. Уколико је долазила из незаражених крајева, животиње су пране хладном водом, тако што су теране узводно уз плићаке пограничних река. Ова поједностављена процедура примењивана је само на краткодлаке животиње, била је забрањена за овце које су се највише увозиле јер је постојала опасност да буде преживе на њима (Balazs, & Foley, 2010, стр. 83).

Залутале животиње прелазиле су границу и сумњало се да су оне један од главних преносиоца заразе, тако да су чувари уколико би видели залуталог пса или мачку имали наређење да их отерају или убију. Проблем су представљали и кућни љубимци путника, трговаца и званичника. Љубимци (птице, мачке и пси) су морали да буду везани и у кавезима. У супротном, ове животиње улазиле су у затворени део станице, односно стављане су у карантин. Правилник није наводио ништа у вези са дивљим животињама и птицама јер није постојала могућност да се оне отерају (Linzbauer, 1852, наведено према: Balazs, & Foley, 2010, стр. 84).

Колико је војска била укључена у систем одбране државе од заразних болести, показује и дворски декрет из 1732. године у време епидемије куге у Босни. Главни циљ декрета који је објављен од стране оба већа у Бечу, као и угарске, чешке и ердељске Дворске канцеларије, био је заштита становништва хабзбуршких наследних земаља од ширења заразе, а земље као што су Славонија, Ердељ,

царска Влашка и Краљевство Србија су биле укључене у спровођење мера заштите. Дворски ратни савет је донео наредбу да се граница Монархије у Хрватској и Славонији према Босни затвори, а да се на граници Краљевства Србије и царске Влашке у контумацама издржава максимални временски карантин у трајању од 42 дана, уз забрану увоза хране и крзна. Мере опреза су ишле дотле да се и животне намирнице за особље контумаца који су се налазили уз неку реку допремале бродовима који не би пристајали уз обалу, већ се на сигурној удаљености обављала предаја робе [КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (27. август 1732)].

Услед повлачења аустријске војске ка Београду 1737. године у току аустро-турског рата уследило је измештање Параћинског контумаца са целокупним особљем у Јагодину [КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (21. март 1738)]. То је био уједно и последњи извештај послат санитарној комисији који је говорио о контумаци у Параћину. Те године се поново појавила куга која је харала на великом пространству са српским живљем са епицентром у Банату¹⁰ и Краљевству Србији. Контумац је до августа 1738. године постављен у Панчеву, а након појаве заразе и у њему, због сигурности је измештен [КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (30. август 1738)]. Нарочито разорна епидемија избила је октобра 1738. године у Београду. Аустријски гарнизон у граду је био десеткован, а они који су умирали од куге бивали су спаљивани заједно са стварима. Дубровачки конзул из Цариграда Лука Кирико је у новембру 1738. године извештавао о куги у већини балканских земаља, а 2. априла 1739. године о пустоши коју је куга начинила у Београду (види шире: Поповић, 1950, стр. 386–387 и Храбак, 1991, стр. 86). Међутим, поред цивилног становништва и војника умирали су у великом броју и свештеници, било православни или католички који су службовали у Краљевству Србији. Нарочито је велики број војних свештеника, припадника разних монашких редова, пре свих језуита¹¹, и световног свештенства умирао од куге, јер су долазили у непосредан контакт са војницима, болесним или умирућим, којима су

¹⁰ Банат је доживео инвазију Османлија када су се током рата 1738. године пробали до Бегеја, што је вероватно разбуктало епидемију куге, која је почетком те године приспела из Ердеља. Том приликом су многа насеља средњег и северозападног Баната страдала. О куги у Банату 1738. године видети у: Пецињачки, св. 11, 1975, стр. 111–117).

¹¹ Године 1718., на предлог Дворског Коморског већа, цар је наредио да се у Краљевство Србију пошаљу мисионари “у славу Божју и за утеху и спасење душа”. Језуити су били задужени за вршење парохијске службе, коју су обављали све до 1735. године, када је прешла у руке световног свештенства, али су као војни свештеници имали првенство (Милошевић, 2012, стр. 66).

свештеници давали сакрамент последњег помазања. Услед природе војничке професије, која је подразумевала свакодневно суочавање са смрћу, нарочито у рату, али и у мирнодопско време услед изложености разним ризицима, у првом реду заразним болестима, морали су свештеници обезбедити довољно времена за исповест, причест и обилажење болесних и умирућих војника (Милошевић, 2012, стр. 67).

ЗАКЉУЧАК

Пандемије се јављају током читаве историје људске цивилизације и захватају мања или већа подручја. Недовољно познавање етиологије појединих болести и непредузимање превентивних мера у прошлости доводило је до брзог ширења заразе, а недостатак лекова и до велике смртности. Куга, колера и велике богиње карактеристичне су од средњег века. Познато је да је епидемија куге у XIV веку однела животе трећине становника Европе.

Хабзбуршка монархија је као и читава Европа у првој половини XVIII века била изложена епидемијама заразних болести, пре свега епидемијама куге. Опасност од епидемије куге највише јој је претила у граничним подручјима с Османским царством због набавке робе са истока. Бечки двор је из тих разлога посебну пажњу посвећивао контроли промета људи и робе са ових подручја, а граница са Османским царством добила је захваљујући доношењу бројних протокола важну санитарну улогу. Краљевство Србија такође је било изложено заразама, и чак се сматрало извором зараза. Међутим, о епидемијама у Краљевству почетком XVIII века мало је писано, а записи о епидемији куге у другој деценији овог века углавном се налазе у записима санитарних органа Млетачке републике, а могу се наћи и у дубровачким и бечким архивима.

На основу објављене и необјављене историјске грађе, види се да је бечки двор континуирано од цара Јозефа I чинио напоре да сузбије заразне болести и утемељи политику борбе против њих формирањем лазарета који прерастају у санитарне кордоне. Поред овога, аустријска Дvorsка санитарна комисија ради спречавања епидемије куге у Краљевству Србији предузимала је и посебне мере.

Поред већ познатих мера за сузбијање заразе, на основу истраживања историјске грађе у Ратном архиву у Бечу дошло се до сазнања да су у контумацима у Параћину и Царској Влашкој (извештај 26. октобар 1726) постављени лекари и хирурзи са обавезом да задрже робу из Османског царства. На основу овог извештаја види се да и војска добија значајну улогу у превенцији и контроли заразе, преко тзв. постофицира, који су имали слободу одлучивања. На основу Извештаја од 30. 10. исте године наводе се имена комесара за информације о заразним болестима у Параћину и начин и висина

њиховог финансирања. Извештаји из нешто каснијег периода (1731) указују да се водила брига и о стању контумаца, па се у овом извештају о контумаци у Параћину указује да није подесан за коришћење. Већ следеће године (1732) сви контумаци на граници са Османским царством стављају се под надзор једног команданта и налаже њихова адаптација. Санитарна комисија прописала је и режим рада контумаца. На основу документа *FHKA SUS Patente 63.7. (1731)* закључује се да је санитарна комисија у 10 тачака прописала поступке запослених према роби која дође у контумац, као и мере и начин допремања хране особљу контумаца (27. август 1732). Такође на основу грађе дошло се до података да је због појаве куге и контумац у Панчеву измештен 1738. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Balazs, P.& Foley, K. L. (2010). The Austrian success of controlling plague in the 18th century: maritime methods applied to continental circumstances. *Journal of History of Culture, Science and medicine*, 1(1), 73–87.
- Дивљановић, Д. (1967). Прилог грађи за историју Ваљева и околине у доба аустријске окупације Србије од 1718–1739. године [Appendix material for the history of Valjevo and its vicinity at the time of Austro-Hungarian occupation of Serbia from 1718 to 1739]. *Гласник – Историјски архив у Ваљеву*, 2–3, 14–17.
- Вујић, Н. Ј. (1967). Епидемија куге у Бржећу и Осеченици 1837. години [Plague epidemic in Brzece and Osecenica in 1837]. *Гласник – Историјски архив у Ваљеву*, 2–3, 83–169.
- Encyclopedia Britannica*.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/462675/plague#toc253270>
 (Приступљено: 15.3.2014).
- Коцић, М. (2013). Развој здравствене службе у Венецији (Magistrato alla santia') [The development of health services in Venice (Magistrato alla santia')]. *Acta Historiae, Medicinae, Stomatologiae, Pharmaciae, Medicinae Veterinariae*, 32(1), 45–57.
- Милошевић, А. (2012). Светачке медаљице из Смедеревске тврђаве: прилог проучавању визуелне културе католика у време аустријске владавине Србијом 1718–1739. [Saints' medals from the Smederevo Fortress: contribution to the study of Catholic's visual culture at the time of Austrial rule of Serbia 1718–1739]. *Смедеревски зборник*, 3, 39–70.
- Митровић, М. (1988). Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717–1740) [The data on Serbia in protocols of Court War Council in Wien (1717-1740)]. *Споменик, том 130*. Београд: САНУ.
- Пецињачки, С. (1980). *Неколико података о аустријској Краљевини Србији од 1731. до 1736. године* [A few data about Austrian Kingdom of Serbia from 1731 to 1736]. . Чачак: Зборник Народног музеја, X, 97–117.
- Пецињачки, С. (1970) *Ситни прилози за историју североисточне Србије под аустријском владавином 1718–1739. године* [Small contributions for the history of North-East Serbia under Austrian rule 1718-1739]. *Развитак*, 10(4–5), 81–88.

- Пецињачки, С. (1975). Подаци о куги 1738. године у Бечкереку, Дески и Ђали [Data about plague in 1738 in Beckerek, Deska and Djali]. *Зборник МС за историју*, св. 11, 111–117.
- Пешаљ, Ј. (2005). Измеђуврача и лекара: Обележјаздравственекултуре. У А. Фотић (Прир.) *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба* [Private life in Serbian countries at the dawn of the modern age] (стр. 475–504). Београд: СЛЮ.
- Поповић, Д. (1950). *Србија и Београд: од пожаревачког до београдског мира (1718–1739)* [Serbia and Belgrade: from the Pozarevac to the Belgrade peace treaty (1718-1739)]. Београд: Српска књижевна задруга.
- Пурковић, М. Ал. (31. Март – 7. април 1966). О једном давнашњем обичају. Ископавање мртваца [On an ancient custom. Excavation of the dead]. *Глас канадских Срба*, Торонто 1966, 5–6.
- Samaržija, Z. (2013). Habsburško vojno zdravstvo u Slavoniji i Srijemu [Hapsburg military health care in Slavonia and Srijem]. *Acta Historia*, 32(1), 95–119.
- Станојевић, Г. (1973). Епидемија куге у Србији 1719. године и превентивне мјере у Венецији [Plague epidemic in Serbia in 1719 and precaution measures in Venice]. *Српски архив за целокупно лекарство*, 11–12, 937–942.
- Тимотијевић, М. (2005). Индивидуална приватност [Individual privacy. У: А. Фотић, Private life in Serbian countries at the dawn of the modern age], (687–758). Београд: СЛЮ.
- Храбак, Б. (2003). Пословање људи из Косовске Митровице у XVIII веку [Businessmen from KosovskaMitrovica in the 18th century]. *Баштина*, 13, 205–213.
- Храбак, Б. (1988). Ваљевци у доба турске власти [Residence of Valjevo during Turkish rule]. *Гласник – Међуопштински историјски архив Ваљево*, 23, 5–21.
- Храбак, Б. (1991). *Јевреји у северној Србији 1688–1739. године* [Jews in the northern Serbia 1688-1739]. Чачак: Зборник Народног музеја, XXI, 49–97.

Необјављени извори:

- КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1.
 КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. Protocoll: ab 1719. bis 1737.
 КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (26. октобар 1726).
 КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (27. август 1732).
 КА ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (30. август 1738).
 FHKA SUS Patente 63.7. (1731).

Miloš Dorđević, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of History, Niš
Milutin Miltojević, Niš

**PREVENTION OF THE SPREAD OF INFECTIOUS DISEASES
BY THE HABSBURG AUTHORITIES IN SERBIA IN THE FIRST
HALF OF THE 18TH CENTURY**

Summary

Large outbreaks of infectious diseases and human fatalities caused by the plague, cholera, and smallpox in the 18th century were the consequence of limited knowledge of medicine, but also of the prevalent religious world view according to which pandemics were considered as God's punishment for human sins. Nevertheless, the foundations of preventive medicine were laid during this period through the adoption of regulations and protocols designed to prevent the further spread of diseases. Following the examples of the Republic of Venice and France, a series of regulations were introduced and a series of measures were taken in the Habsburg Monarchy at the beginning of and during the 18th century, from closing borders and establishing sanitary cordons and quarantines at the border with the Ottoman Empire to banning public gatherings in infected areas. In addition to the aforementioned measures following the recommendations of the Royal Sanitary Commission (1726), it is also documented that physicians were stationed at border crossings in the Ottoman Empire at the time of the epidemic. Research of the documents and unpublished material from the Archives of Vienna about the quarantine in Paraćin, led to a discovery that there were requests to include the military in the system of national health policy, whereby the so-called post-officers had the autonomy to decide on health policy measures at the frontier without consulting the Court War Council and the frontier garrison command. Furthermore, it was discovered that the commissioners for information on infectious diseases were sent to Paraćin and that, in addition to their regular salaries, they received 200 forints from the Imperial Financial Bureau. Due to the poor state of quarantines, in 1731 it was decided that all quarantines should be renovated. The functioning of quarantines at the Habsburg monarchy borders was defined by the document of Sanitary Commission from 3 October, 1731, which prescribes the actions and conduct of employees, as well as the quarantine time frames for people and goods from infected areas. The quarantine in Paraćin was relocated to Jagodina in 1737. By August 1738, the quarantine was in Pančevo, only to be moved again for safety reasons after the infection spread within it.